

ORATIONIS DOMINICAE ANALYSIS PHILOLOGICA.

TRANSLATIONIS TEXTUS ORIGINIS GRAECAE PROBLEMA INTRA CELEBRATIONEM LITURGICAM

- rad napisan unutar seminara Tematike liturgijskog jezika i prevođenje; voditelj seminara: prof. dr. Ante Crnčević

Matej Petrić

Praefatio

Duo milia annorum Christianitatis fundatum est textibus Novi Testamenti sicut Verbo Dei. Hic est maxima, pro Christiano, notio: *Verbum Dei*. Nam, quis vult melius se inducere in Verbum Dei, debet, in primo loco, se dedicare studio verbi hominis e tempore, quo Novum Testamentum factum est.

Hic loquor de gravitate linguae Graecae Novi Testamenti, quam, analyse grammatica, comparo cum solutionibus Latinis, in quo utor variis editionibus (Romana et Croatica analysis philologica linguae Graecae Novi Testamenti), summariis grammaticis et (encyclopaedicis) lexicis (Latino-Croatico et Croatico-Latino), ac sicut exemplar mihi servat Nestle-Aland editio Novi Testamenti Graece et Latine, et, pro conspectu Veteris Testamenti, *Neovulgata Clementina*. In studio sequenti capio per exemplum capitis quinti Matthaei Evangelii, *sermonis in monte*, in contextus ceterorum librorum, quam Novi tam Veteris Testamenti, quo cupitur monstrari unitas et veritas Verbi (comparatio *Patri Nostri* apud Matthaeum et Lucam), utendo cogitationibus et disputationibus variorum

Duo milia annorum Christianitatis fundatum est textibus Novi Testamenti sicut Verbo Dei. Hic est maxima, pro Christiano, notio: Verbum Dei. Nam, quis vult melius se inducere in Verbum Dei, debet, in primo loco, se dedicare studio verbi hominis e tempore, quo Novum Testamentum factum est.

Croaticorum (Ivan Dugandžić, Adalbert Rebić) et extraneorum (Wilfrid J. Harrington, Max Zerwick) expertorum Bibliae et theologorum, ac capio etiam notas ex opere *Ekumenski prijevod Novoga zavjeta*. Etiam, in variis comparationibus, et praesertim apud respectum ad *ἡ κοινή διαλεκτός* et monstrationem thematum translationis liturgicae in exemplo textus *Sermonis in monte*, capio cogitationes aliquorum Patrum Ecclesiasticorum (Origeni Tertulianique). Modus, in quo elaboro thema, similis est modo speculationum studioso-popularium, disponendo nomina indiciaque ita ut sint in relationibus hyperonimico-hyponimicis. Ad finem, ante fontes, cogitavi necessarium ponere ordine alphabetico exscriptus index abbreviationum ob frequentem usum verborum e grammatico-philologica et biblico-theologica vocabulis.

1. Linguae Graecae Novi Testamenti translationis problema

Palaestina sub affectione hellenismi, ac praesertim tempore occupationis Romanae, bilinguis facta est: ibi loquitur Aramaice, sicut lingua populari Iudaeorum, et Graece, sicut lingua coeti docti intelligentisque Iudaeorum ac iuris consultorum Romanorum et participum potestatis. Iudaismus phariseorum et Iudaicorum magistrorum volebat extendere linguam Hebraicam sicut "sanctam" et "doctam" ad detrimentum Aramaicae linguae "vulgaris", dum lingua Graeca apud eos remanuit gratiosa. Ita lingua Graeca sicut lingua universalis etiam in semitica regione se collocavit. Haec lingua erat alacris, sicut diurnalis in significatione hodierna; haec erat lingua cotidiana, simplex et

clara popularis (*ἡ κοινή διαλεκτός*, *dialectus communis*), qua milites, homines diplomatici et mercatores communicabant, atque ob eam causam amisit gracilitatem et puritatem, linguae Graecae classicae proprias¹.

Habentes haec in mente, possumus intelligere scriptores Novi Testamenti linguam Graecam minus vel plus currenter calluisse. Perspicuum exemplum apostolus Paulus est, qui Graece scribit, at non velut linguam peregrinam didicisset tantum cum crevisset. Etsi non studet formationi rhetoricae et dictionis puritati (quas, per exemplum, apud Demosthenen invenimus), utitur lingua Graeca valide et varie (tamen nuntiat Verbum Dei, *Λόγος*) et ideo epistolae eius pretium litterarum habent.

Qualis vere lingua Graeca Novi Testamenti sit, fuerunt cogitationes variae, praesertim a saeculo 17., cum surrexit quaestio de "puritate" linguae Graecae Novi Testamenti. Perspicuae differentiae inter linguam Graecam in Novo Testamento ac linguam Graecam classicam in variis modis explicatae sunt. Loquebatur de linguae mutatione affectione Spiritus Sancti. Ad finem saeculi 19. Adolf Deissmann, legens papyros non litteratos – documenta iuris et privata ex Aegypto, conclusit linguam Graecam Novi Testamenti certe similem istis documentis esse. Ita primum monuit Novum Testamentum scriptum esse lingua populari cotidiana. At, Lars Rydbeck critice respicit Deissmanni conclusionem Novum Testamentum scrip-

¹ Cfr. Wilfrid J. HARRINGTON, *Uvod u Novi zavjet*, Zagrabiae, 1983., 168.

tum esse lingua et stilo populari². Secundum eius cogitationem, lingua Novi Testamenti propior est, secundum normas principales linguísticas, orationi solutae temporis illius, praecipue expertae, et non litteratae. Primus ardor inventionis Deissmanni ita coepit se exstinguere post studium recentius linguae Graecae in Novo Testamento.

Et ecce eventus: lingua Graeca Biblica non est aequalis linguae Graecae saeculi, tantum quantum sub affectione semitica est. Ita textus singuli inter se discernunt vi elementi semitici ac cultura omnis singuli auctoris³.

Semitismi apparent potissimum in translationibus ex origine Aramaica proverbiorum Iesu; hic etiam apparet affectio generalis Septuagintae, ac praesertim saepe sunt apud scriptores, qui per consuetudinem cogitant in Aramaico, dum in Graeco scribunt. Hi hebraismi et aramaismi plus spectant ad lexicalem quam ad grammaticam partem linguae. Certe, ad istas exceptiones et res singulas in lexico Graeco (in hoc casu semitismos – hebraismos et aramaismos) vertetur plus attentionis in sequenti analyse grammatica fragmenti Novi Testamenti *Sermonis in monte*.

2. Oratio Dominica – fundatio, textus et analysis philologica⁴

Insignia fragmina evangelica Mt 6, 9-13 et Lc 11, 2-4, quae omnes Christiani memoriter sciunt, solemus appellare *Pater Noster* aut *oratio Dominica*. *Pater Noster* verborum initio appellatur, sed *oratio Dominica* sua origine⁵. Eam esse, iam Tertulianus dixit, „breviarium totius evangelii, eius denuntiationis cherygmatis ac doctrinae moralis“⁶. In oratione *Pater Noster* essentia sermonis nuntiationisque Iesu est.

2. 1. Comparatio editionum Orationis Dominicae apud Matthaeum et Lucam

Pater Noster oratio principalis Christiana est. Summario plena est atque in ea venit ad claritatem omnis doctrina de Deo homineque. Hanc orationem Matthaeus et Lucas in formis variis afferunt. Lucae editio brevior est: quinque petitionum loco septem, sed apud Matthaeum *Pater Noster* nobis traditus est in forma quae Ecclesia accepit et orat. Non est

⁴ De hoc plurimum in: Marijan VUGDELIJA, Očenaš – molitva Gospodnja, in: *Služba Božja*, 44 (2004.) 4, 27-56.; Marijan MANDAC, Tertulijanovo tumačenje Očenaša, in: *Služba Božja*, 4 (1986.), 302-313.

⁵ Cfr. Gregorius NYSSENUS, *De oratione dominica*, PG 44, 1120-1193.

⁶ TERTULIANUS, *De oratione I*, PL 1, 1255AB. Explicans elocutionem „breviarium totius evangelii“, Tertulianus dicit orationem *Pater Noster* continere „fere universam sermonem Domini“ atque eodem tempore *commemoratio disciplinae* esse (cfr. Marijan MANDAC, Tertulijanovo tumačenje Očenaša, in: *Služba Božja*, 4 (1986.), 304.).

² Cfr. *Idem*, 170.

³ Cfr. Ivan DUGANDŽIĆ, *Pred Biblijom i s Biblijom*, Zagrabiae, 2007., 22.

possibile certe constituere quae forma antiquior sit. Communiones primigeniae varias formas orationis huius habuisse putantur, quia signa accommodationis singulis circulis detegere possumus.

Apud Matthaeum catechesis brevis (6, 5-8) orationem anteit, quae nos admonitura est ad formas vitiosas rogationis. Oratio non debet esse demonstratio coram hominibus (ea taciturnitatem postulat), non debet esse trivialis loquacitas, blateratio⁷, eloquentiae unda in qua spiritus strangulatus est. Dum Matthaeus nos in *Patrem Nostrum* introducit catechese brevi de oratione generaliter, apud Lucam eum invenimus in alio contextu – in Iesu itinere Hierosolymam. Lucas introducit orationem Domini sequenti adnotatione: *Et factum est, cum esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis eius ad eum: 'Domine, doce nos orare...' (11,1).* Contextus est, ergo, occursus cum Iesu oratione quae in discipulis desiderium excitat ut ab eo discant orare. Id quod enim est significanter, Lucas *Patrem Nostrum* in contextum Iesu orationis personalis ponit⁸.

Antequam assistimus repraesentationi partium singularum, cogitemus breviter *Patris Nostri* conformationem sicut eam nobis

Matthaeus dedit. Ea primum constat ex imploratione ineunti et e septem petitionibus. Primae tres petitiones ipsam rem Dei in hoc mundo attingunt, quattuor autem posteriores nostras spes, necessitates, infelicitates. Papa Benedictus XVI. in suo libro *Iesus a Nazareth (Jesus von Nazareth – Von der Taufe im Jordan bis zur Verklärung)*, relationem duarum petitionum *Patris Nostri* comparat cum duabus tabulis Decalogi, quae vero sunt *elaboratio duarum partium mandati principalis – caritatis in Deum ac proximum, directoria caritatis itineris*.

Translatio huius orationis ad aliquam linguam vernaculam gravis ac statim obligatorius labor est. Textus Graecus signa originis semiticae fert. Pro bona explicatione aliquarum dictionum necessaria est cognitio Veteris Testamenti et antiqui iudaismi. Nec ipsi specialistae unanimi sunt qualem significationem singulae dictiones (compara: 6, 11) vel exemplaria (compara: 6, 13) habeant. Ex isto clarum est cur *veteres translationes textum Graecum saepissime verbo per verbum verterint*⁹.

⁷ Graecum verbum βατταλογεω varias explicationes habet; aliqui vertunt *dico res non necessarias*, aliqui *nolite dicere βαττα...* (verbum sine ulla significatione), *iam Pater Noster*; in omni casu, optatur devertere attentionem ut vitium orationis (paganae, et nonnunquam Hebraicae) non est tale quod longa est, quale quod sua longitudine cupit cogere deitatem (v. Mt 6,7-8).

⁸ Cfr. Joseph RATZINGER (Benedictus XVI.), *Isus iz Nazareta*, Spalato, 2007., 145.

⁹ *Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumeniskog prijevoda Biblije*, Zagrabiae, 1992., 47 (Mt 6, 9; nota v).

2. 1. 1. Comparatio grammatica Matthaei et Lucae editionis.

Ἀφῆκαμεν/Ἀφιομεν - indulgentia ut celebrationis consequentia vel condicio¹⁰

a) Matthaei editio (6, 9-13):

II^a pers. sg. impt. aor.;
aor. quia pro hodie
(σημερον)
tantum
rogatur.

*Πατερ ημων ο εν τοις ουρανοις·
αγιασθῃτω το ονομα σου·
ελθετω η βασιλεια σου·
γενηθῃτω το θελημα σου,
ως εν ουρανῳ και επι γης·
τον αρτον ημων τον επιουσιον
δος ημιν σημερον·
και αφες ημιν τα οφειληματα ημων,
ως και ημεις αφηκαμεν¹¹
τοις οφειλεταις ημων·
και μη εισενεγκῃς ημας εις πειρασμον,
αλλα ρυσαι ημας απο του πονηρου.*

adv., hodie;
Matthaeus rogat
panem pro
hodie solum.

αφηκαμεν (I^a pers. pl. ind. perf. act.), loco *αφειμεν* - Mt tempore praeterito annotavit indulgentiam nostram hac fratribus remissione non emi, sed ipsam testari petitionem nostram veram esse.

b) Lucae editio (11, 2-4):

II^a pers. sg. impt. praes.;
praes. quia Lc cogitat de singulis diebus
(το καθ' ημεραν).

*Πατερ,
αγιασθῃτω το ονομα σου·
ελθετω η βασιλεια σου·
τον αρτον ημων τον επιουσιον
διδου ημιν το καθ' ημεραν·
και αφες ημιν τας αμαρτιας ημων,
και γαρ αυτοι αφιομεν
παντι οφειλοντι ημιν·
και μη εισενεγκῃς ημας εις πειρασμον.*

Lucas rogat
panem pro
singulis
diebus.

- **Mt: debita;** *debitum* in lingua biblica triviali significat obligationem iuris inter homines magnam gravitatem habentem, quia potuit adducere etiam ad libertatis amissionem. Haec significatio adhibita est ut illustret hominis positionem coram Deo, apud quem non potest solvere debita. *Dimitte nobis debita nostra* – hoc est pura gratia, quia peccata nostra non possumus compensare.

- **Lc: peccata;** hic vertitur *vera significatio* debitionis (et istud sunt nostra peccata); tenetur tamen *vetus significatio* in altera parte petitionis (οφειλοντι).

αφιομεν (I^a pers. pl. ind. praes. act.) – dum Mt indulgentiam fratrum locat in momentum ante orationem, Lc illam extendit ad totam vitam Christianam.

Dum apud Mt habemus substantivum (ο οφειλητης), Lc utitur *debenti*, id est participio verbi eandem radicem habentis sicut Matthaei substantivum (οφειλω). In contextu *debitorum*, Mt eos generaliter capit, et Lc, utens aequae activo participio praesentis atque hic valde significanti adiectivo *πας*, quo exprimit gravitatem omnis singularis vitiosi intra orationem, exprimit necessitatem ut nostra gratia eximat absolute neminem.

¹⁰ De hoc plurimum in: Marijan VUGDELIJA, Opraštanje – srce molitve Gospodnje, in: *Služba Božja*, 47 (2007.) 1, 5-33.

¹¹ Utraeque Graecae formae verbales (αφηκαμεν < αφιημι et αφιομεν < αφιω, loco αφιημι), et Matthaei et Lucae, in Lat. versae sunt in I^a pers. pl. ind. praes. act. (dimittimus).

Επιουσιος ad litteram describit panem qui essentiam in celebratione convertit¹⁰. Sciens orationem Dominicam Aramaice dictam fuisse¹¹, quidem ambiguum est in translatione Graeca verbum επιουσιος usum esse, etiamsi istud prius nullo loco erat. Vulgata in Mt 6, 11 επιουσιος verbo *supersubstantialis* (*super* (επι)+ *substantia* (ουσια)) traducit, sed in Lc 11, 3 idem επιουσιος verbo *quotidianus*. Opinio Origeni de hac Graeca notione propria est¹². Ille notavit ullum Graecum επιουσιος non dixisse vel scripsisse, ideo isti hoc incognitum est. Origenes conclusit evangelistas επιουσιος invenisse¹³.

Conclusio

Quid concludere concrete ad finem studii huius thematis? Possem dicere me exegisse officium, quod mihi posuissem in ipsa praefatione. Cogito Sanctam Scripturam vivi meditando verbum per verbum, sed non extra contextum eius ipsius, at solum intra contextum librorum Veteris Novique Testamenti. Praecipuam attentionem igitur certe dedicavi comparationi communium exemplarium vel sententiarum inter Veterem et Novum Testamentum. Hic exposita est sola relatio linguae originalis (Graecae) Novi Testamenti et Latinae, ac quomodo lingua Latina, quae in formis grammaticis pauperior sit lingua Graeca, in translatione solvat formas, praesertim verbales, quas non habet (ad summam ptcp. aor. in ptcp. praes., coni. in fut., etc.). Tentavi in modo accessibiliore

monstrare relationes formarum verbalium in comparatione orationis *Patris Nostri* apud Matthaeum et Lucam.

Attentio praecipua dedicata est introspectui philologico in *Orationem Dominicam*, in capite separato, quod intra disciplinam liturgicam pro celebrationibus consideravi. Post omnia ut gravia accentu hoc caput spiritum et postulata verbi Επιουσιος repercutere, quod postulet plus quam analysis philologica, sed theologica philosophicaque.

Abbreviationes

abl. = ablativus
abs. = absolutus
acc. (c. inf.) = accusativus (cum infinitivo)
Act = Actus Apostolorum
act. = activus
adi. = adiectivum
adv. = adverbium
aor. = aoristus
Ap = Apocalypsis Iohannis
aram. = aramaismus vel aramaice
c. = cum
comp. = comparativus
complex. = complexivus
coni. = coniunctivus
conict. = coniunctio
Cor = Ad Corinthios
dat. = dativus
dem. = demonstrativum
Eph = Ad Ephesios
etc. = et cetera
excl. = exclamatio
f. = femininum
fut. = futurum
Gal = Ad Galathos
gen. = genitivus
gerund. = gerundium
graec. = graece
Heb = Ad Hebraeos
hebr. = hebraice, hebraismus
Ic = Iacobi Epistola

¹⁰ De hoc plurimum in: Marijan MANDAC, 'Επιουσιος u Očenašu, in: *Služba Božja*, 34 (1994.), 191-202.

¹¹ Cfr. W. C. ALLEN, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to S. Matthew*, Edinburgh, 1912., 59.

¹² Vide in: ORIGENES, *De oratione*, PG 11, 509 C-521.

¹³ *Idem*, 510.

impf. = imperfectum
 impt. = imperativus
 instr. = instrumentalis
 Ioh = secundum Iohannem
 Kol = Ad Colossenses
 lat. = latine
 Lc = secundum Lucam
 m. = masculinum
 Mc = secundum Marcum
 Mt = secundum Matthaeum
 N = nominativus
 n. = neutrum
 pass. = passivum
 pers. = persona
 perf. = perfectum
 Ph = Ad Philippenses
 plpf. = plusquamperfectum
 praes. = praesens
 praep. = praepositio
 pron. = pronomen
 Pt = Petri Epistola
 ptcp. = participium
 refl. = reflexivum
 Rom = Ad Romanos
 scl. = scilicet
 subst. = substantivum
 subi. = subiectum
 v. = vide
 VT = Vetus Testamentum
 Vulg. = Vulgata

Fontes

1. Lexicona

Milan ŽEPIĆ, *Lexicon Latino-Croaticum*, Zagrabiae, 2000.
 Mirko DIVKOVIĆ, *Lexicon Latino-Croaticum*, Zagrabiae, 1900.
 Jozo MAREVIĆ, *Lexicon Croatico-Latinum*, Zagrabiae, 1994.
 Jozo MAREVIĆ, *Lexicon Croatico-Latinum Encyclopaedicum*, Zagrabiae, 1997.
 Jozo MAREVIĆ, *Lexicon Latino-Croaticum Encyclopaedicum*, Zagrabiae, 2000.
 Oton GORSKI – Niko MAJNARIĆ, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagrabiae, 2005.
 Stjepan SENC, *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagrabiae, 1988.

2. Textus

TERTULIANUS, *De oratione I*, u: Jacques-Paul MIGNE (ur.), *Patrologia Latina*, I, Lutetiae, 1865.

ORIGENES, *De oratione*, u: Jacques-Paul MIGNE (ur.), *Patrologia Graeca*, XI, Lutetiae, 1865.

Gregorius NYSSENUS, *De oratione dominica*, u: Jacques-Paul MIGNE (ur.), *Patrologia Graeca*, XLIV, Lutetiae, 1865.

3. Studia

Marijan MANDAC, ΕΠΟΒΟΙΟΣ u Očenašu, in: *Služba Božja*, 34 (1994.), 191-202.

Marijan MANDAC, Tertulijanovo tumačenje Očenaša, in: *Služba Božja*, 4 (1986.), 302-313.

Marijan VUGDELIJA, Očenaš – molitva Gospodnja, in: *Služba Božja*, 44 (2004.) 4, 27-56.

Marijan VUGDELIJA, Opraštanje – srce molitve Gospodnje, in: *Služba Božja*, 47 (2007.) 1, 5-33.

4. Encyclopaediae et cetera

Jadranka BAGARIĆ, *Linguae Latinae elementa*, Zagrabiae, 2004.

Veljko GORTAN – Oton GORSKI – Pavao PAUŠ, *Latinska gramatika*, Zagrabiae, 1998.

Zdravka MARTINIĆ JERČIĆ – Damir SALOPEK, *Grčki glagoli*, Zagrabiae, 2001.

August MUSIC – Niko MAJNARIĆ, *Gramatika grčkoga jezika*, Zagrabiae, 2004.

Nela Horak-Williams, *Grčki jezik Novoga zavjeta*, Zagrabiae, 1999.

Max Zerwick, *Analysis philologica Novi Testamenti Graeci*, Sumptibus Pontificii Instituti Biblici, Romae, 1960.

Joseph Ratzinger (Benedictus XVI.), *Isus iz Nazareta*, Spalati, 2007.

W. C. ALLEN, *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to S. Matthew*, Edinburgh, 1912.

Wilfrid J. Harrington, *Uvod u Novi zavjet*, Zagrabiae, 1983.

Ivan Dugandžić, *Pred Biblijom i s Biblijom*, Zagrabiae, 2007.